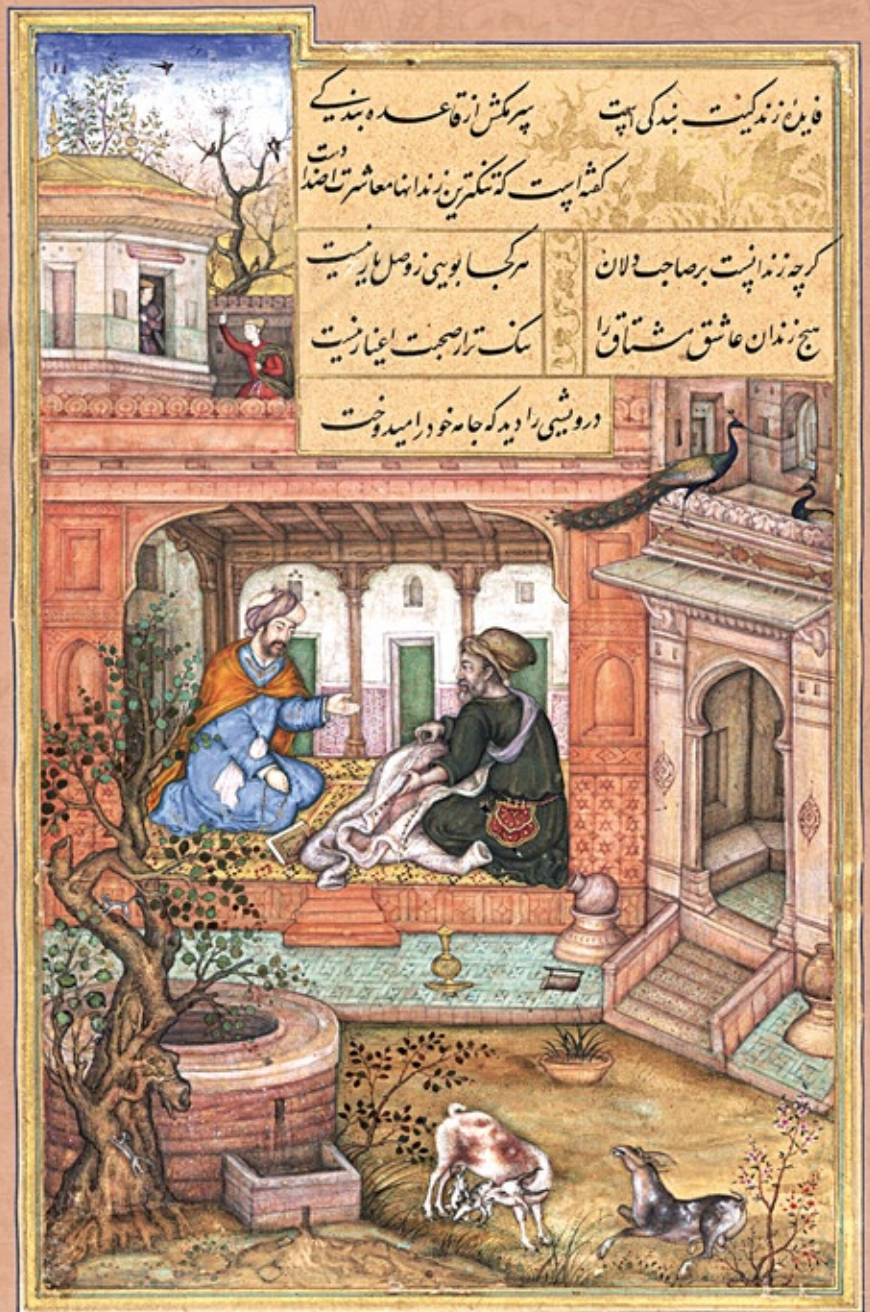

گزارش میراث

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال پنجم، شماره سوم و چهارم، پاییز - زمستان ۱۳۹۹ [انتشار: بهار ۱۴۰۱]

سرخس: چرا از ترجمه غافلیم؟ ● رساله‌ای درباره سرگذشت و آثار ارسطو / مواند راند، ترجمه حسین مصومى مصداق ● یک داستان عاشقانه دور از انتظار: ارزیابی مجدد انتساب خسرونامه / لستین اومل، ترجمه شکوه سیدی ● ابوالسحاق کازرونی و دوروش‌های اسحاقی در آناتولی / فواد کوروش، ترجمه به آگاشی، پ. ویک، ترجمه از آگاشی به زکریا جمال کوروش، ترجمه به فارسی محبت لغوی ● نسخه‌های نویافته از هزار حکایت صوفیان / سید عالم‌مهدی ● دوستی شاه خرمسه / سید احمدرضا قائم‌مقام ● بیاض صائب / سید جعفر حسین لشکوری ● استنراقاتی بر مقدمه چاپ عکسی تاریخ سیستان / حمیدرضا بابکی سلماسی ● آگاهی‌هایی دیگر از شاعر «ز گهواره تا گور دانش بجوی» و خاندان او / حمیدرضا لهنیز سیدی ● بررسی اشعار دو شمس حاجی در مجموعه لطایف و سفینه نظریات / محسن شریف صبی ● مکویات قدیم یا مکویات صمدی؟ از دیگر بر نام یک اثر / مستصاف غامس ● بررسی یک احتمال: جای خالی عنوان «عروش الدین» در لباب الایجاب / سارا سلیمان مشکوری ● بررسی ابیاتی از تفریحی سیستان بر اساس جنگ یحیی توفیق / مجله‌نامه نور ● زیر ردای مستشرقین: مسیر اکتشاف نسخه‌های سفرنامه ابن بطوطه / رحانه بهروی ● اهمیت فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره (آمریکا) از دیدگاه شبه‌فازره / عارف نوشاهی ● نکاتی درباره تصحیح تازه فرامرزانیه کوچک و سراینده و زمان نظم آن / سجاد آبنلو ● ترجمه یا مرجمه؟ (نویسه‌هایی درباره پژوهشی در طبع «الجنون» یوسف الهادی، ترجمه سلمان صامت ● ملاحظاتی متن تصحیح‌شده عجایب الدنیا / سید رضا موسوی هفتاد / ریمان رسولی مهربانی ● ریشه‌شناسی چه می‌کنند؟ (۱۲) / یک لقب و منصب پادسی در اسناد آرامی باستان / والتر برونونو هینک، ترجمه سید احمدرضا قائم‌مقام ● ایران در متون و منابع عثمانی (۲۳) آثار احمد جودت‌پاشا / نصرالله صالح ● توضیحی درباره «سین زایی» و «شین زایی» / علی‌شرف صافقی ● چند - مسوولان سرد

فین زندگیت بندگی بهت
 پرکش از قاعده بندگی
 کشف است که تنگترین زندانها معاشره است
 کرچه زندانیت بر صاحب دلان
 هیچ زندان عاشق مشتاق را
 هر کجا بویی ز وصل یاریست
 سنگ ترا صجبت ایغارنیت
 درویشی را دید که جامه خود را امید خوست

فهرست

سرخن

چرا از ترجمه غافلیم؟ ۳-۴

جستار

رساله‌های درباره سرگذشت و آثار ارسطو / مروان راشد؛ ترجمه: حسین معصومی همدانی ۵-۸

یک داستان عاشقانه دور از انتظار؛ ارزیابی مجدد انتساب خسرونامه / آستین اوملی؛ ترجمه: شکوفه میبیدی ۹-۳۳

ابواسحاق کازرونی و درویش‌های اسحاقی در آناتولی / فواد کوپرولی؛ ترجمه به آلمانی: پ. ویتیک؛ ترجمه از آلمانی به ترکی:

جمال کوپرولی؛ ترجمه به فارسی: حبیب فخری ۳۴-۴۰

نسخه‌های نویافته از هزار حکایت صوفیان / حامد خانی‌پور ۴۱-۵۰

دوستی خاله خرسه / سید احمدرضا قائم‌مقامی ۵۱-۵۵

بیاض صائب / سید جعفر حسینی اشکوری ۵۶-۵۹

استدراکاتی بر مقدمه چاپ عکسی تاریخ سیستان / حمیدرضا (بابک) سلمانی ۶۰-۶۶

آگاهی‌هایی دیگر از شاعر «ز گهواره تا گور دانش بجوی» و خاندان او / حمیدرضا فهندژ سعدی ۶۷-۷۲

بررسی اشعار دو شمس حاجی در مجموعه لطایف و سفینه طرایف / محسن شریفی صحنی ۷۳-۷۵

مکتوبات قدیم یا مکتوبات صلی؛ (درنگی بر نام یک اثر) / محمّدصادق خانی ۷۶-۷۸

بررسی یک احتمال: جای خالی عنوان «عروش الدین» در لباب الالباب / سارا سلیمانی کشکولی ۷۹-۸۰

بررسی ابیاتی از فخری سیستانی بر اساس جنگ یحیی توفیق / کیامهر نامور ۸۱-۸۷

زیرردای مستشرقین: مسیر اکتشاف نسخه‌های سفرنامه ابن بطوطه / ریحانه بیهودی ۸۸-۹۵

نقد و بررسی

اهمیت فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره (آمریکا) از دیدگاه شبه‌فازره / عارف نوشاهی ... ۹۶-۹۸

نکاتی درباره تصحیح تازه فرامرنامه کوچک و سراینده و زمان نظم آن / سجاد آیدنلو ۹۹-۱۱۳

ترجمه یا مرجمه؟ (توضیحاتی درباره پژوهشی در طبائع الحیوان) / یوسف الهادی؛ ترجمه: سلمان ساکت ۱۱۴-۱۲۳

ملاحظاتی در متن تصحیح‌شده عجایب الدنیا / سید رضا موسوی هفتاثر؛ رادمان رسولی مهربانی ۱۲۴-۱۴۵

پژوهش‌های دبایستی

ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۱۲) (یک لقب و منصب پارسی در اسناد آرامی باستان) / والتر برونو هنینگ؛ ترجمه: سید احمدرضا

قائم‌مقامی ۱۴۶-۱۵۱

ایران «متون و منابع عثمانی» (۳)

آثار احمد جودت‌پاشا / نصرالله صالحی ۱۵۲-۱۵۴

درباره نوشته‌های پیشین

توضیحی درباره «سین زایی» و «شین زایی» / علی‌اشرف صادقی ۱۵۵-۱۵۶

چند - چند / مسعود راستی‌پور ۱۵۷-۱۵۹

معتبرترین دستنویس‌های مبنای کار تنها به ذکر سه نشانه اختصاری «د» و «ند» و «م» اکتفا کرده‌است.

البته دبیرسیاقی در باب نسخه «م» اطلاعات اندک ولی مهمی می‌دهد. گویا این دستنویس مجمع القصائد نام داشته و تنها مشتمل بر اشعار فرخی نبوده‌است و از شعراء دیگر هم سروده‌هایی داشته‌است. این دستنویس، که کهنه‌ترین نسخه دبیرسیاقی از متن دیوان فرخی بوده، تاریخ کتابت ۱۰۶۷ دارد و در سه جلد جمع‌آوری شده‌است. دبیرسیاقی در جایی دیگر (همو، ۱۳۶۳: نه) تاریخ نگارش نسخه موجود از مجمع القصائد را ۱۰۶۷ یا ۱۰۶۸ می‌داند و می‌گوید این مجموعه به انتخاب و تسوید همان مؤلف خلاصه الاشعار، تقی‌الدین کاشی، جمع شده‌است و این مؤید قول ذبیح‌الله صفا است که در تاریخ ادبیات خود این مجموعه را مشتمل بر قصائدی دانسته که مؤلف از متقدمان برای تذکره خود انتخاب کرده بوده‌است (صفا، ۱۳۷۰: ۵-۳/۱۷۱۵). از طرفی کتاب خلاصه الاشعار و زبدة الافکار در ۱۰۱۶ق به شاه عباس اول تقدیم شده‌است و تاریخ درگذشت مؤلف را بین ۱۰۲۲ (دبیرسیاقی، ۱۳۶۳: نه) تا ۱۰۲۴ق دانسته‌اند. همچنین نسخه‌ای از خلاصه الاشعار، حاوی مجلد اول از رکن اول (=بخش شعراء قصیده‌سرای متقدم) در کتابخانه مجلس شورای اسلامی و به تاریخ کتابت ۱۰۰۷ (سنه سبع و الف هجریه) موجود است و نسخه‌ای از مجلد خاتمه همین تذکره در سال ۱۰۰۱ هجری هم در دست است. بنابراین، جمع این قصائد باید در تاریخی پیش از این سال‌ها و چه بسا در ابتدای کار تذکره‌نویس (حدود ۹۷۵ و توسعاً قرن ۱۰) صورت گرفته‌باشد. خود دبیرسیاقی در جایی، حین بحث پیرامون دیوان منوچهری، می‌نویسد: این مجموعه (یعنی مجمع القصائد) در دوره شاه عباس صفوی (حک. ۹۹۶-۱۰۳۸ق) در سه مجلد تهیه شده است (دبیرسیاقی، ۱۳۸۲: ۲۹۷). احوال فرخی و عنصری در رکنی از خلاصه الاشعار نقل شده که به شاه تهماسب (حک. ۹۳۰-۹۸۴ق) تقدیم شده‌است، یعنی احتمالاً جمع منابع مربوط به متقدمان به ابتدای کار تألیف میر تذکره برمی‌گردد و «تحریر» مجمع القصائد، در قالب یک اثر مستقل، تاریخ ۱۰۶۷ق (بیش از ۳۰ سال پس از مرگ مدون مجموعه) دارد. «این مجموعه در

بررسی ابیاتی از فرخی سیستانی بر اساس جنگ یحیی توفیق

کیامهر نامور

دانشجوی کارشناسی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران
kiamehrnamvar@ut.ac.ir

در بیان اهمیت استفاده از مآخذ جنبی در تصحیح متون، خصوصاً متون نظم، نیازی به اطناب نیست. بهره بردن از منابعی چون تذکره‌ها و فرهنگ‌های لغت و جنگ‌ها و سفینه‌ها برای تصحیح اشعار و یافتن ابیات، سابقه‌ای به قدمت نخستین طبع بسیاری از دواوین قدما دارد. این امر، به‌ویژه در خصوص شعراء عهد غزنوی که غالباً از آثارشان نسخ کهنی در دست نیست و تاریخ قدیم‌ترین نسخ خطی سروده‌های ایشان به پیش از قرن یازدهم برنمی‌گردد، اهمیت بیش‌تری می‌یابد.

از دیوان فرخی سیستانی دو چاپ شناخته‌شده‌تر داریم: یکی چاپ علی عبدالرسولی در سال ۱۳۱۱ و دیگری چاپ محمد دبیرسیاقی در ۱۳۳۵، که بعدها اصلاحات بسیاری نیز (اغلب به توصیه علی رواقی) به متن اولیه و یا در چارچوب استدراک در آن اعمال شده‌است. کاستی بزرگ هر دو تصحیح چشم‌پوشی مصححان اثر از معرفی مبسوط و یا دست‌کم مختصر نسخ مبنای کار ایشان است. با این حال، از توضیحات دبیرسیاقی در مقدمه (دبیرسیاقی، ۱۳۷۱: شانزده-هجده) می‌توان فهمید که اساس اصلی کار او همان چاپ عبدالرسولی است و در جاهایی از حواشی دهخدا هم بهره برده‌است و گاه نظرهای خود را هم اعمال کرده‌است. مضاف بر این، اطلاعات مختصری از چند نسخه متأخر محفوظ در کتابخانه مجلس به خواننده می‌دهد که گویا در امر تصحیح به کار او آمده‌است. دبیرسیاقی در معرفی

سال‌های ۱۰۶۷ و ۱۰۶۸ تحریر شده است و آقای دبیرسیاقی به اشتباه تاریخ کتابت را به جای تاریخ تدوین در مقدمه دیوان عنصری ثبت کرده‌اند.» (بایرام حقیقی، ۱۳۹۵: بیست و یک). با وجود تمام این مباحث، تعیین نسبت دقیق میان خلاصه الاشعار و مجمع القوائد ممکن نیست و تنها می‌توان شواهد معدود را بررسی کرد، چرا که امکان رؤیت نسخه مجمع وجود ندارد. مجموع این اطلاعات تغییر چندانی در کار ایجاد نمی‌کند و همچنان تقدم زمانی با جنگی است که جلوتر از آن سخن خواهیم گفت.

دبیرسیاقی دو نسخه دیگر یعنی «د» و «ند» را هم متأخر ولی معتبر خوانده است. آخرین نکته این که پس از آخرین اصلاحات چاپ دبیرسیاقی، چند نسخه خطی از دیوان فرخی پیدا شد که هنوز آن‌طور که می‌باید بررسی نشده‌اند و دبیرسیاقی هم دیگر دست به تصحیح مجدد نبرد. البته در همان دوران تصحیح و اصلاح هم نسخه‌ای از بسیاری جنگ‌ها در کتابخانه‌ها موجود بود که به هر علتی دبیرسیاقی در تحقیق خود از آن‌ها بهره نبرده است.

وفات فرخی را در تذکره‌ها به سال ۴۲۹ ق گفته‌اند (هدایت، ۱۳۸۲: ۱۵۶۸). اگر این تاریخ را درست بپنداریم به این معناست که نسخه «م» که اقدم نسخ دبیرسیاقی و در واقع اساس کار او بوده حدود شش قرن پس از درگذشت شاعر کتابت شده است. همانند دیگر شاعران عصر غزنوی، اغلب رونویس‌های دیوان فرخی نیز مربوط به دوره بازگشت ادبی و از سده ۱۲ به بعد است. در چنین شرایطی روی آوردن به مآخذ جنبی ناگزیر می‌نماید. جست‌وجو در سفینه‌های خطی کهن برای تصحیح ابیات و حتی یافتن ابیاتی جدید امری کارگشاست. در تحقیق حاضر ابیاتی از فرخی را نشان می‌دهم که در جنگی به نام یحیی توفیق آمده است. به علاوه، از این طریق پیرامون صحت ابیات و اعتبار جنگ (در نقل از همین شاعر) بحث مختصری خواهیم کرد.^۱

نسخه جنگ موسوم به یحیی توفیق (توفیق یحیی) در

۱. در این جستار، تنها با ابیاتی سروکار داریم که در دستنویس، ذیل نام فرخی آمده است؛ بنا بر این، این تحقیق ابیاتی از فرخی را که ممکن است تحت نام دیگری، آمده باشد شامل نمی‌شود.

کتابخانه سلیمانیه در مجموعه مدرسه یحیی توفیق در ترکیه به شماره ۱۷۴۱/۴۴۹ (به گواه مهر برگ ابتدائی) محفوظ است. نسخه با بیتی از سنایی و بدون ذکر نام شاعر آغاز می‌شود، که در باقی صفحات مرسوم نیست. به نظر می‌رسد بخشی از ابتدای جنگ افتاده باشد و شاید دلیل نامشخص بودن نام این دستنویس نیز همین باشد. به هر حال یا این جنگ را با نام کتابخانه‌اش می‌خوانند یا با اعتماد به نوشته‌ای که در برگ اول است به آن «مجموعه اشعار فارسیه للشعراء المتقدمین» می‌گویند. این نوشته احتمالاً از یکی از مالکان بعدی نسخه است، اما ناممکن هم نیست که نام‌گذاری از کاتب اصلی باشد.

نسخه در ترقیمه تاریخ ۷۵۴ ق (اربع و خمسین و سبعمائه) دارد و دارای ۱۵۵ برگ است و کاتب آن را به خط نسخ نگاشته است. این جنگ حاوی اشعاری از بسیاری قدما چون انوری و کمال‌الدین اسماعیل و سنایی و سعدی و منوچهری است و این اشعار ذیل چندین باب طبقه‌بندی شده است.

دستنویس جنگ یحیی توفیق سه قرن قدیم‌تر از نسخه اساس کار دبیرسیاقی است. البته چه در تصحیح و چه در ذکر ابیات تازه‌یاب بنا ندارم احتیاط و استدلال را کنار بگذارم و تنها به پیروی از تاریخ دستنویس، ضبط‌ها و ابیات آن را معتبرتر از نسخ دیوان بپندارم. جنگ یحیی توفیق قطعاً خالی از خطا نیست و سهوهایی در ذکر نام شاعران نیز بدان راه یافته است. مثلاً در جایی (گ ۳۸ پ) بیتی از بوستان سعدی را به نام عراقی آورده است:

چه می‌خسپی ای فتنه روزگار
بیا و می‌لعل نوشین بیار

(سعدی، ۱۳۷۲: ۵۵)

البته گردآورنده در جنگ گنج‌بخش (گ ۲۰۷ پ) این خطا را تکرار نکرده و بیت را به درستی به سعدی نسبت داده است. افتادگی احتمالی آغاز نسخه را می‌توان در شمار کاستی‌های آن آورد و جلوتر، نگارنده نیز خطایی از این جنگ را در نقل اشعار فرخی سیستانی نشان خواهد داد.

پیش از ورود به بحث اصلی، خوب است اشارتی هم در باب جنگ گنج‌بخش به میان آید. این جنگ دستنویسی

بیت اول عیناً در قصیده‌ای با مطلع:

خوشا عاشقی خاصه وقت جوانی
خوشا با پرچه‌رگان زندگانی

(فرخی سیستانی، ۱۳۷۱: ۳۹۲)

در چاپ دبیرسیاقی موجود است. بیت دوم نیز در تشبیب همان قصیده آمده است، با این تفاوت که ضبط آن در دو موضع متفاوت است. در دیوان چاپی آمده است:

بوقت جوانی بکن عیش زیرا
که هنگام پیری بود ناتوانی

(همانجا)

به لحاظ کهنگی و سلامت ضبط، در هر دو موضع برتری با ضبط جنگ است: «ازیرا» کهن تر از «زیرا» است و سلامت زبان در ضبط جنگ از مصراع اول بیش تر است («کن این عیش» در قیاس با «بکن عیش»).

بیت سوم را در دیوان چاپی نیافتیم. به گواهی وزن و قافیه، ممکن است از همین قصیده باشد. طبق رسم جنگ، اگر بیت از جایی دیگر می بود کاتب «و له» می نوشت و ادامه می داد، اما این طور نیست. از طرفی از منظر محتوا هم دقیقاً ابیات پیشین خود را تأیید می کند. گویا این بیت باید بعد از بیت پیش از خود بیاید و متعلق به همین قصیده و از فرخی باشد. واژه‌ها و همچنین نحو این بیت در قیاس با سبک فرخی غریب نیستند. همچنین اگر در همین مقیاس کوچک و در حد این قصیده خاص به جنگ بنگریم، به نظر می رسد کاتب مجموعه امانت دار خوبی برای نسخه مادر خود بوده است. جنگ دو بیت ابتدایی را با تقریب خوبی نقل کرده و به سبب تاریخ قدیم تری که دارد، می شود احتمال داد که بیت سالمی از شاعر در نسخ مکتوب به تاریخی پس از تاریخ جنگ (= همه نسخ در دسترس) حذف شده باشد.

امیدسالار درباره ابیات یادشده نظری مشابه دارد، اما ذکر چند نکته لازم است. امیدسالار بیت «جوانی و از عشق پرهیز کردن/ چه باشد ندانی بجز جان گرانی» (همانجا) را گشته بیت سوم جنگ می داند و می گوید تعقید معنایی این بیت موجب شده کاتبان آن را به صورت حاضر تغییر دهند (امیدسالار، ۱۳۹۳: ۱۸۹). حدس او درباره اینکه تعقید علت افتادن بیت از نسخ بعدی باشد پذیرفتنی است، اما جنگ

است که به شماره ۱۴۴۵۶ در کتابخانه گنج بخش نگهداری می شود و تاریخ احتمالی کتابت آن قرن هشتم است. محققان جامع جنگ یحیی توفیق و گنج بخش را شخصی واحد (سعدالدین الهی/ آلهی و احتمالاً کرمانی) دانسته اند و شباهت هایی میان این دو جنگ (و جنگی دیگر که موضوع این جستار نیست) یافته اند. برخی گنج بخش را گزیده یحیی توفیق می دانند و صورت صحیح نقل و یا ضبط اصح برخی ابیات آن را در گنج بخش پیدا کرده اند (برای اطلاع بیشتر از این جنگ و بحث پیرامون نام گردآورنده آن نک. خاتمی و ساکت، ۱۳۹۷: ۷۷-۹۲؛ چترایی، ۱۳۹۲: ۶۷-۹۷).

پیش از این، دیگرانی هم از این جنگ برای یافتن ابیات شاعران و تدقیق در ضبط ابیات ایشان بهره برده اند. تنها نمونه ای که از بررسی ابیات فرخی در جنگ یحیی توفیق ملاحظه شد مقاله ای است به قلم محمود امیدسالار. امیدسالار در انتهای مقاله خود، سه بیت از ابیاتی را که در این جا گرد آورده ام نشان داده است و نگارنده در جای خود پیرامون آن بحث خواهد کرد (امیدسالار، ۱۳۹۳: ۱۷۸-۱۸۹).

در مجموع یازده بیت با نام فرخی در این مجموعه اشعار نقل شده که موضوع تحقیق حاضر است. از این یازده بیت بخشی در طبع های دیوان شاعر آمده است و قسمی هم در چاپ ها یافت نمی شود.

در ادامه، به ترتیب صفحات جنگ و پس از بیان نشانی ابیات در جنگ، آن ها را ذکر می کنم و حول ابیات و انتساب و ضبط آن ها خواهم نوشت.^۲

الف. گ ۴۴ر، ذیل باب «فی الغزل و الشیب»

۱. خوشا بارفیقان یکدل نشستن
بهم نوش کردن می ارغوانی
۲. بوقت جوانی کن این عیش ازیرا
که هنگام پیری بود ناتوانی
۳. جوانی بود مایه عیش مردم
ندانی تو این تا از این درنمانی

۲. در نقل از جنگ خطی، حتی الامکان سعی بر حفظ رسم الخط اصل است.

گنج‌بخش ابیات ابتدائی این قصیده را به گونه‌ای اخذ کرده‌است (گ ۲۴۷ پ) که نظر او را مبنی بر تصحیف بیت سوم یحیی توفیق به بیت حاضر در چاپ دبیرسیاقی رد می‌کند:

خوشا عاشقی خاصه وقت جوانی
خوشا با پرچهرگان زندگانی
خوشا با رفیقان یکدل نشستن
بهم‌نوش کردن می‌ارغوانی
بوقت جوانی کن این عشق ازیرا
که هنگام پیری بود ناتوانی
جوانی بود مایه عشق مردم
ندانی تو این تا از این درنمانی
جوانی و از عشق پرهیز کردن
چه باشد جز از ناخوشی و گرانی
جوانی که پیوسته عاشق نباشد
دریغ است از او روزگار جوانی
در شادمانی بود عشق خوبان
بباید گشادان در شادمانی

(فرخی سیستانی، ۱۳۷۱: ۳۹۲)

جنگ یحیی توفیق در هر دو موضعی که کلمه «عشق» پررنگ شده «عیش» داشت و احتمالاً این ناشی از سهو کاتب گنج‌بخش است. بخش پررنگ بعدی هم تفاوت جنگ را با چاپ دبیرسیاقی نشان می‌دهد. دبیرسیاقی ضبط «چه باشد ندانی به جز جان‌گرانی» را برگزیده و از پانویس می‌فهمیم که ضبط مشابه جنگ را نیز در حواشی چاپ عبدالرسولی دیده بوده‌است.

غرض اصلی از آوردن ابیات این بود که هر دو بیت (جوانی بود مایه... جوانی و از عشق...) در جنگی معتبر، متعلق به قرن هشتم، در کنار هم نقل شده و بنابراین، گشتگی بیت چهارم (همان بیت یحیی توفیق) به بیت بعدی محتمل نیست.^۳

۳. امیدسالار چند خط پایین‌تر و پس از ذکر تاریخ صحیح کتابت جنگ (۷۵۴ق) نوشته‌است: «۳۲۲ سال از اقدم نسخ دیوان فرخی کهن‌تر است.» (امیدسالار، ۱۳۹۳: ۱۸۸). با توجه به این‌که بالاتر، خود تاریخ کتابت اقدم نسخ را ۱۰۶۷ نوشته‌است، احتمالاً در اینجا سهوی در کار بوده و منظور همان ۳۱۳ سال تفاوت است.

ب. گ ۱۶ پ، ذیل باب «فی المدایح»

۴. ای جهان‌آرای شاهی کز تو خواهد روز رزم
پیل آشفته امان و شیر شرزه زینهار
۵. ور خیال تیغ تواندر بیابان بگذرد
از بیابان تا بحشر الماس برخیزد غبار

وله

۶. رسید قاعده عدل تو بدان درجه
که پنبه را سزد امروز پاسبان آتش

وله

۷. آنکه دست دولتش را بوسه دادست آفتاب
وآنکه پای همتش بر سر نهادست آسمان

ابیات ۴ و ۵ دقیقاً به همین صورت در قصیده‌ای با مطلع «چون پرند نیلگون بر روی پوشد مرغزار/ پرنیان هفت‌رنگ اندر سر آرد کوهسار» (همان: ۱۷۵-۱۸۰) در چاپ دبیرسیاقی آمده‌است. قبل از این‌که به بررسی بیت بعدی بپردازم، توجه خوانندگان را به دشواری ضبطها، خصوصاً در بیت دوم، جلب می‌کنم. مصراع دوم بیت دوم مناسب‌ترین جا برای تصحیف احتمالی بوده، اما همین ضبط دشوار دواوین را نسخه ۷۵۴ هم دارد. سیاق شعر فرخی هم در بیت اول حفظ شده و جالب توجه است.

کاتب با عنوان «وله» بیت ۶ را نیز از فرخی دانسته، اما این نسبت سهو است. این بیت، تقریباً با همین ریخت، در قصیده‌ای در مدح اتسز از رشیدالدین وطواط - شاعر خوارزمشاهیان که سال‌ها پس از فرخی و در زمانی نزدیک‌تر به تاریخ نگارش جنگ می‌زیسته - دیده می‌شود؛ قصیده‌ای با مطلع «زهی فروخته حسن تو در جهان آتش/ زده غم تو مرا در میان جان آتش» (وطواط، ۱۳۳۹: ۲۸۳-۲۸۷). بیت مورد نظر در دیوان چاپی چنین است:

رسیده قاعده عدل تو بدان درجه
که پنبه را شود امروز پاسبان آتش

(همان: ۲۸۶)

البته خطای کاتب صرفاً در ذکر نام شاعر بوده، چرا که ضبط بیت سالم به نظر می‌رسد و حتی ممکن است صورت بهتری

اظهار نظر قطعی دربارهٔ ارجحیت «بر» و «را» بر یکدیگر درست نیست. اما کاربرد «را»، یعنی ضبط دبیرسیاقی، کمی کهنه‌تر می‌نماید. از طرفی تکرار واژه و تقویت موسیقی بیت با پذیرش این لفظ ممکن می‌شود.

پ. گ ۷۶ پ، ذیل باب «فی التّهانی»

۸. عید تو فرخنده باد و عمر تو پابنده باد
تو همیشه شادمان و ما برویت شادمان

این بیت در دواوین چاپی یافت نشد. از لحاظ سبکی تعارضی با شیوهٔ شاعر ندارد اما احتیاط واجب آن است که آن را بدون تحقیق به او منسوب نکنیم. در دیوان فرخی سه قصیده با این وزن و قافیه موجود است. قصادی با مطلع:

سرو دیدستم که باشد رسته اندر بوستان
بوستان هرگز ندیدم رسته بر سرو روان

(همان: ۲۷۵-۲۷۷)

چون بسیج راه کردم سوی بست از سیستان
شب همی تحویل کرد از باختر بر آسمان

(همان: ۳۳۳-۳۳۷)

اندر این هفته شکاری کرد کز اخبار آن
قصر بر قیصر قفس شد خانه بر خان آشیان

(همان: ۳۳۷-۳۳۸)

از این سه، تنها در در ابیاتی از قصیدهٔ اول سخن از تبریک عید به ممدوح است. اما این قصیده هم قافیهٔ «شادمان» را دارد و هم ابیات مدحی پایان آن خطاب به سوم شخص است و نمی‌توان این بیت را به انتهای آن برد یا جایگزین بیت مشابهش کرد.

بهرهٔ او شادمانی باد از این فرخنده عید
تا بدان شادی دل ما نیز باشد شادمان

(همان: ۲۷۷)

قصاد دوم و سوم هم به جهت محتوا، از بیت توفیق یحیی دور هستند و به سختی می‌توان بیت را در آن‌ها جای داد. بنابراین، شاید با احتیاط بتوان گفت که این بیت از قطعه‌ای گم‌شده است و در غیر این صورت شاعر آن شخص دیگری است.

در جنگ گنج‌بخش هم ابیاتی از فرخی با همین وزن و

برای بیت و طوطا باشد. تاریخ نگارش جنگ فاصلهٔ بسیار زیادی از مرگ و طوطا ندارد. از طرفی لفظ «سزد» آشکارا دشوارتر از «شود» است و همچنین ساخت کل مصراع را هم پیچیده‌تر می‌سازد. دربارهٔ تفاوت «رسید» و «رسیده» نمی‌توان بحث انتقادی کرد و صرفاً به گزارش این تفاوت بسنده می‌کنیم.

جالب است که در جنگ گنج‌بخش دو بیت از همین قصیده به درستی با نام و طوطا نقل شده‌است. روشن است که در جنگ یحیی توفیق با سهو کاتب روبه‌رویم و در جای دیگر، همان جامع یحیی توفیق بیت را به شاعر اصلی‌اش نسبت داده‌است. ابیات مذکور از جنگ گنج‌بخش (گ ۲۴۰ پ) نقل می‌گردد:

چوباد می‌گذری بر من و مراد در خاک
همی گذاری چونانک کساروان آتش

معجوی هجر من ای نوبهار حسن که من
بکارت آیم همچون بمهرگان آتش

تعبیر مشخص شده در چاپ نفیسی به ترتیب به صورت «راه» و «بجوی مهر» آمده‌است (وطوطا، ۱۳۳۹: ۲۸۴). تصور این که بادی بوزد و آتش را زیر خاک مدفون کند پذیرفتنی‌تر است از این که آتش در راه رها شود. با هر دو ضبط معنا صحیح است، اما اگر راه را برگزینیم، از اجتماع عناصر طبیعت غافل شده‌ایم و در واقع از تعبیر باد تنها مفهوم گذشتن را در خوانش حفظ کرده‌ایم. قیاس گردد با بیتی دیگر از شاعر:

از حسام چو آتش و آب
کرده دشمن چو باد بر سر خاک

(همان: ۳۰۳)

بیت ۷ با تفاوتی بسیار کوچک در تصحیح دبیرسیاقی هست، در قصیده‌ای با مطلع «سرو دیدستم که باشد رسته اندر بوستان/ بوستان هرگز ندیدم رسته بر سرو روان» (فرخی سیستانی، ۱۳۷۱: ۲۷۵-۲۷۷) در مدح امیر محمد (ابو احمد)، برادر امیر مسعود غزنوی:

آنکه دست دولتش را بوسه داده‌ست آفتاب
آنکه پای همتش را سر نهاده‌ست آسمان

(همان: ۲۷۶)

قافیه و در توصیف رفتن بهار موجود است (گ ۱۸۷ر). چند قطعه از اشعار فرخی در یحیی توفیق در جنگ گنج‌بخش هم تکرار شده است (مانند گ ۲۳۷پ و قصیده مشهور داغگاه در گ ۱۷۱) و شاید به همین قرینه بتوان گفت که این ابیات بخش دیگری از همان قصیده‌ای است که نشانی از آن در چاپ‌ها یافت نمی‌شود و بیتی از آن را هم از یحیی توفیق در اختیار داریم. ابیات از جنگ گنج‌بخش نقل می‌شود:

کاروان نوبهار از باغ و بستان دور گشت
تا خزان آورد سوی باغ و بستان کاروان
فرشهای خسروی بر بود باغ از کوهسار
نقشهای مانوی بسترد ابر از گلستان
از هوا کافور ساید بر چمن ابر بلند
وز چمن دینار آرد بر هوا باد وزان

ت. گ ۷۸پ، ذیل باب «فی التَّمَنی والرتجا»

۹. بس نمادست ای مبارک‌رای خسرو تا سپهر
ملک گیتی را کند بر خدمت تو اختیار
۱۰. افسرزَرین فرستد آفتاب از بهرتو
همچنان کز آسمان ایزد علی را ذوالفقار

شواهد حاکی از آن است که کاتب هر دو بیت را در قصیده‌ای واحد در اختیار داشته است. این را از شیوه نگارش متوالی دو بیت می‌فهمیم. بیت ۱۰ با تفاوتی اندک در چاپ دبیرسیاقی و ذیل قصیده‌ای که قبلاً ابیات دیگری از آن را در جنگ دیده بودیم آمده است (همان: ۱۷۵ - ۱۸۰). در دیوان چاپی ضبط بیت چنین است:

افسرزَرین فرستد آفتاب از بهرتو
همچنان کز آسمان آمد علی را ذوالفقار

(همان: ۱۷۹)

ظاهراً «ایزد» ضبط دشوارتری است و همچنین نحو بیت را هم با شیوه فرخی سازگارتر می‌کند. این نوع از ارتباط بین دو مصراع در دیوان فرخی پربسامد است.

بیت ۹ در چاپ‌ها موجود نیست. همچنین به شیوه مدح پایان همین قصیده بسیار شبیه است. بیت از نظر وزن و قافیه با چهار قصیده دیگر فرخی (قصائد ۳۲، ۳۶، ۴۰ و ۸۲)

مشابه است ولی با همین تناسب بیش تری دارد. این قصیده بیتی با قافیه «اختیار» دارد:

ور بخواهی برکنی از بن سزا باشد عدو
اختیار از تست چونان کن که خواهی اختیار

(همان‌جا)

قدما تا آن‌جا که می‌شده از تکرار قافیه پروا داشته‌اند، اما در همین دیوان فرخی هم مثال‌هایی از تکرار قافیه هست و این نمی‌تواند یگانه دلیل ما بر رد ضبط نسخه‌ای کهن‌تر باشد. نکته دیگر این‌که دبیرسیاقی در پانویس آورده: «این بیت از "ج" است» (همان‌جا). «ج» در نسخه‌بدل‌های این دیوان نشانه اختصاری چاپ عبدالرسولی است. حال اگر فرض کنیم که ضبط دستنویس اساس دبیرسیاقی (که بیت را ندارد) معتبرتر از نسخه نامشخص عبدالرسولی است نتیجه می‌گیریم که ممکن است دستنویس جنگ حاضر و اساس دبیرسیاقی از روی نسخه‌ای واحد و یا نسل واحدی از نسخ کتابت شده باشند و به‌مرور زمان و در طی استنساخ (فاصله قریب به سه قرن) بیت از نسخه‌هایی افتاده باشد. با این شرح، بیت چاپ عبدالرسولی الحاقی است و اساساً هم نمی‌شود به یک چاپ، بدون دیدن و شناختن نسخه، تکیه کرد. اگر بیت عبدالرسولی را کنار بگذاریم، حتی به تکرار قافیه هم بر نمی‌خوریم و زبان کهنه بیت، پیچیدگی نقل آن و تاریخ نگارش جنگ موجب می‌شود که بیت را از همین قصیده بدانیم.

ث. گ ۱۲۸ر، ذیل باب «فی صفة النار»

۱۱. برکشیده آتشی چون مبرد دیبای زرد
گرم چون طبع جوان و زرد چون زرّ عیار

بیت عیناً در تصحیح دبیرسیاقی، در همان قصیده پیشین، آمده است (همان: ۱۷۶). دشواری برخی واژه‌ها و امانتداری کاتب در نقل دقیق آن جالب توجه است و می‌تواند موجب اعتماد بیش‌تر خواننده به جنگ شود. استناد به صحت اغلب ابیات این قصیده در جنگ شاید برای کنار گذاشتن احتیاط در پذیرش برخی تفاوت‌های آن با نسخ موجود کارگشا باشد (همچنین است نقل ابیات همین قصیده، از همین جامع و در جنگ گنج‌بخش، گ ۱۷۱).

- عنصری، ابوالقاسم حسن (۱۳۶۳). دیوان عنصری بلخی. به تصحیح محمد دبیرسیاقی. تهران: کتابخانه سنائی.
- فرخی سیستانی، علی بن جولوغ (۱۳۷۱). دیوان حکیم فرخی سیستانی. به تصحیح محمد دبیرسیاقی. تهران: زوار.
- _____ (۱۳۱۱). دیوان حکیم فرخی سیستانی. به تصحیح علی عبدالرسولی. تهران: مطبوعه مجلس.
- کاشانی، میر تقی الدین (۱۳۹۵). خلاصه اشعار و زیاده الافکار (بخش تبریز و آذربایجان و نواحی آن). تصحیح و تحقیق رقیه بایرام حقیقی. تهران: میراث مکتوب.
- وطواط، رشیدالدین (۱۳۳۹). دیوان رشیدالدین وطواط. تصحیح و مقابله سعید نفیسی. تهران: کتابخانه بارانی.
- هدایت، رضاقلی خان (۱۳۸۲). مجمع الفصحاء. به کوشش مظاهر مصفا. تهران: امیرکبیر.

کاتب جنگ یحیی توفیق در مجموع امانتدار ولی گاه دارای سهو است. به سبب همین سهوها باید گاهی از استفاده مطلق از این نسخه اجتناب کرد و جانب احتیاط را نگاه داشت، در آن صورت قطعاً تاریخ کتابت و اصالت بعضی ضبطها یاری گر مصحح خواهد بود. به هر حال برای تصحیح دیوان شاعری به قدمت فرخی باید همواره به منابع جنبی نظر داشت و اگر ابیات سفینه‌ای کهن را پشتوانه‌ای چون استدلال و تأیید منابع دیگر باشد، یقیناً گرهی از تصحیح این دست متون گشوده می‌شود.

منابع

- الهی، سعدالدین. جنگ یحیی توفیق. نسخه شماره ۴۴۹ کتابخانه سلیمانیه، استانبول. مورخ ۷۵۴ق.
- امیدسالار، محمود (۱۳۹۳). «پیشنهاداتی برای تصحیح ابیاتی در دیوان فرخی سیستانی». ایران نامه، سال ۲۹، ش ۲: ۱۷۸-۱۸۹.
- بایرام حقیقی، رقیه (۱۳۹۵) ← کاشانی، ۱۳۹۵ (مقدمه مصحح)
- چترایی، مهرداد (۱۳۹۲). «اشعار نویافته شاعران قدیم کرمان در سفینه سعدالهی». آینه میراث، ش ۵۳: ص ۶۷-۹۶.
- خاتمی، محمدصادق و سلمان ساکت (۱۳۹۷). «ابیات فهلوی بن‌دار رازی در جنگ ۱۴۴۵۶ کتابخانه گنج‌بخش». آینه میراث، ش ۶۲: ۷۷-۹۲.
- دبیرسیاقی، محمد (۱۳۶۳) ← عنصری، ۱۳۶۳ (مقدمه مصحح)
- _____ (۱۳۷۱) ← فرخی سیستانی، ۱۳۷۱ (مقدمه مصحح)
- _____ (۱۳۸۲). «در باره "چند بیت تازه از منوچهری"». نامه فرهنگستان، ش ۲۱: ۲۹۷-۳۰۲.
- سنایی غزنوی، دیوان حکیم ابوالمجد مجدود بن آدم (۱۳۸۰). بته تصحیح محمد تقی مدرس رضوی. تهران: سنایی.
- سعدی، مصلح‌الدین (۱۳۷۲). بوستان (سعدی نامه). به تصحیح غلامحسین یوسفی. تهران: خوارزمی.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۰). تاریخ ادبیات در ایران. تهران: فردوس.
- عبدالرسولی، علی (۱۳۱۱) ← فرخی سیستانی، ۱۳۱۱ (مقدمه مصحح)

گزارش

Table of Contents

Editorial

Why Do We Neglect the Importance of Translation?	3-4
--	-----

Articles

A Treatise on Aristotle's Biography and Works / Marvan RASHED ; Translated by Hoseyn MASOUMI HAMEDANI	5-8
An Unexpected Romance: Reevaluating the Authorship of the <i>Khosrow-nāma</i> / Austin O'MALLEY ; Translated by Shokoofe MAYBODI	9-33
Abū-Īshāq-i Kāzīrūnī and Īshāqī Dervishes in Anatolia / Fuat KÖPRÜLÜ ; Translated to German by Paul WITTEK ; Translated to Turkish by Jemal KÖPRÜLÜ ; Translated to Persian by Hojat FAKHRI	34-40
A Newly-Found Manuscript of <i>Hizār Hikāyat-i Şūfiyān</i> (A Thousand Narratives of the Sufis) / Hamed KHATAMIPOUR	41-50
The Friendship of Aunt Bear (Doing Someone an Unintended Disservice) / Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI	51-55
<i>Bayāz-i Şā'ib</i> (An Anthology of Persian Poems Compiled by Şā'ib) / Seyyed Jafar HOSEYNI ESHKEVARI	56-59
Some Remarks on the Introduction of the Facsimile Edition of <i>Tārīx-i Sīstān</i> / HamidReza (Babak) SALMANI	60-66
New Information About the Poet of "Seek Knowledge from the Cradle to the Grave" (<i>Zi Gahwāra tā Gūr Dānish Bijūy</i>) and His Family / HamidReza FAHNDEJ SADI	67-72
Investigating the Poems of Two Different Shams-i Hājīs in <i>Majmu'ī-yi Laṭāyif wa Safīnī-yi Zārāyif</i> (A Handbook on Rhetoric and an Anthology of Persian Poems) / Mohsen SHARIFI SAHI	73-75
<i>Maktūbāt-i Qadīm</i> or <i>Maktūbāt-i Şadī</i> ? (Early Letters, or Centesimal Letters?) / MohamadSadegh KHATAMI	76-78
Investigating a Possibility: The Absence of the Title "Urūsh al-Dīn" in <i>Lubāb al-Albāb</i> / Sara SOLEYMANI KASHKOULI	79-80
Investigating a Number of Farrukhī-yi Sīstānī's Couplets through Yahyā Tawfiq's Anthology of Persian Poems / Kiamehr NAMVAR	81-87
Under the Auspices of Orientalists: Exploratory Roads to the Manuscripts of Ibn-i Baṭṭūṭa's Travelogue / Reyhaneh BEHBOUDI	88-95

Reviews and Critiques

The Importance of <i>The Library of Congress Catalogue of Persian Manuscripts</i> to Indian Sub-Continental Studies / Arif NAUSHAHI	96-98
A Few Notes on the New Edition of <i>the Small Farāmarznāma</i> , Its Composer and Date of Composition / Sajjad AYDENLOO	99-113
Translation or Distortion? (A Few Comments on <i>A Study Of Tabā'ī al-Ḥayawān</i>) / Yousuf AL-HADI ; Translated by Salman SAKET	114-123
Some Considerations on the Edited Text of <i>'Ajāyib al-Dunyā</i> (Wonders of the World) / Seyyed Reza MOUSAVI HAFTADOR ; Radman RASOULI MEHRABANI	124-145

Essays on Research

What Does an Etymologist Do? (12) / Walter BRUNO HENNING ; Translated by Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI	146-151
--	---------

Iran in Ottoman Texts and Sources (22)

Works of Ahmed Cevdet Pasha / Nasrollah SALEHI	152-154
---	---------

On the Previous Articles

On <i>Shin-i Zayī</i> and <i>Sin-i Zayī</i> (the Farsi Phonemes /sh/ and /s/ Realised as /z/) / Ali Ashraf SADEGHI	155-156
<i>Chand - Chand-e</i> / Masoud RASTIPOUR	157-159

Gozaresh-e Miras

92 - 93

Quarterly Journal of Textual Criticism,
Codicology and Iranology

Third Series, vol. 5, no. 3 - 4, Autumn 2020 - Winter 2021
[Pub. Spring 2022]

Properietor:

The WRITTEN HERITAGE RESEARCH INSTITUTE

Managing Director & Editor-in-Chief:

Akbar Irani

General Editor:

Masoud Rastipour

Managing Editor:

Younes Taslimi-Pak

Cover:

Mahmood Khani

Print:

Miras

No. 1182, Enghelab Ave.,
Between Daneshgah St. & Abureyhan St.,
Tehran, Iran

Postal Code: 1315693519

Tel: 66490612, **Fax:** 66406258

Website: www.mirasmaktoob.ir

E-mail: gozaresh@mirasmaktoob.ir

Table of Contents

Editorial

Why Do We Neglect the Importance of Translation? 3-4

Articles

A Treatise on Aristotle's Biography and Works / Marvan RASHIED; Translated by Hoseyn MASOUMI HAMEDANI 5-8

An Unexpected Romance: Reevaluating the Authorship of the *Khosrow-nāma* / Austin O'MALLEY; Translated by Shokoofe MAYBODI 9-33

Abū-İshāq-i Kāzīrūnī and İshāqī Dervishes in Anatolia / Fuat KÖPRÜLÜ; Translated to German by Paul WITTEK; Translated to Turkish by Jemal KÖPRÜLÜ; Translated to Persian by Hojat FAKHRI 34-40

A Newly-Found Manuscript of *Hizār Hikāyat-i Şūfiyān* (A Thousand Narratives of the Sufis) / Hamed KHATAMIPOUR 41-50

The Friendship of Aunt Bear (Doing Someone an Unintended Disservice) / Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI 51-55

Bayāz-i Şā'ib (An Anthology of Persian Poems Compiled by Şā'ib) / Seyyed Jafar HOSEYNI ESHKEVARI 56-59

Some Remarks on the Introduction of the Facsimile Edition of *Tārīx-i Sīstān* / HamidReza (Babak) SALMANI 60-66

New Information About the Poet of "Seek Knowledge from the Cradle to the Grave" (*Zi Gahwāra tā Gūr Dānish Bijūy*) and His Family / HamidReza FAHNDEJ SADI 67-72

Investigating the Poems of Two Different Shams-i Hājis in *Majmu'ī-yi Laṭāyif wa Safīnī-yi Zarāyif* (A Handbook on Rhetoric and an Anthology of Persian Poems) / Mohsen SHARIFI SAHI 73-75

Maktūbāt-i Qadīm or *Maktūbāt-i Šadī?* (Early Letters, or Centesimal Letters?) / MohamadSadegh KHATAMI 76-78

Investigating a Possibility: The Absence of the Title "Urūsh al-Din" in *Lubāb al-Albāb* / Sara SOLEYMANI KASHKOULI 79-80

Investigating a Number of Farrukhī-yi Sīstānī's Couplets through Yaḥyā Tawfīq's Anthology of Persian Poems / Kiamehr NAMVAR 81-87

Under the Auspices of Orientalists: Exploratory Roads to the Manuscripts of Ibn-i Baṭṭūṭa's Travelogue / Reyhaneh BEHBOUDI 88-95

Reviews and Critiques

The Importance of *The Library of Congress Catalogue of Persian Manuscripts* to Indian Sub-Continental Studies / Arif NAUSHABI 96-98

A Few Notes on the New Edition of *the Small Farāmarznāma*, Its Composer and Date of Composition / Sajjad AYDENLOO 99-113

Translation or Distortion? (A Few Comments on *A Study Of Ṭabā'ī' al-Hayawān*) / Yousuf AL-HADI; Translated by Salman SAKET 114-123

Some Considerations on the Edited Text of *'Ajāyib al-Dunyā* (Wonders of the World) / Seyyed Reza MOUSAVI HAFTADOR; Radman RASOULI MEHRABANI 124-145

Essays on Research

What Does an Etymologist Do? (12) / Walter BRUNO HENNING; Translated by Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI 146-151

Iran in Ottoman Texts and Sources (22)

Works of Ahmed Cevdet Pasha / Nasrollah SALEHI 152-154

On the Previous Articles

On *Shin-i Zayī* and *Sin-i Zayī* (the Farsi Phonemes /sh/ and /s/ Realised as /z/) / Ali Ashraf SADEGHI 155-156

Chand - Chand-e / Masoud RASTIPOUR 157-159